

töltései közé tartozott. Indokolt a minősítés: „...Nagy László nemcsak a költészetben, hanem a képzőművészetben is tudósa a szakmának” (231). Kiemelendő a Kondor Bélával való szellemi rokonság, s az, hogy a költőt a képzőművészek maguk közé tartozónak gondolták (Frank János véleménye). Visszakanyarodhatunk így a gyökerekhez is: hiszen a „csodabogár” dédapa nyomán fúr-farag a költő még az óbudai panellakás alagsorában is.

• A könyv zárófejezetében Vasy Géza korrekt módon összegzi az életmű fogadtatásának történetét. Bőséges értékelés helyett a tényszerűsége törekszik: az 1947-es bemutatkozás utáni körülményektől napjainkig. Érzékelteti, hogy az egyre érő költészettel szemben a hivatalos irodalompolitikának voltak ellenérzései, de az is tény, hogy akadtak irodalomtörténészek és pályatársak, akik mindvégig tisztában voltak Nagy László költészetének kivételes értékeivel, irodalomtörténeti helyével, s azzal, hogy költői útja nem nevezhető korszerűtlennek.

A maga módján most Vasy Géza is ehhez az összképhez járul hozzá kismonográfiájával.

(Balassi Kiadó, Bp., 1995)

BAKONYI ISTVÁN

Tegnap előtt *Irodalmi utazások a Monarchiában*

A József Attila Tudományegyetem Összehasonlító Irodalomtörténeti Tanszéke már több éve publikál olyan tanulmányköteteket, melyek a Monarchia korszakát, irodalmát választják elemzésük témájául. E mostani könyv pedig, ahogy a szerkesztő Fried István professzor az *Előszóban* megjegyzi, annyiban rendhagyó a sorozatban, hogy valódi műhelymunkát tár az olvasók elé. A szerzők egy része a Tanszék doctorandusaként foglalkozik tárgyával – azzal a Monarchiával, mely „posztmodern állapotunkban” igazi kincseshányója lehet a kutatás korszerű gyakorlatának. Nemzetek és vallások, nyelvek és kultúrák, különböző történelmi korokat néha anakronisztikus formában reprezentáló társadalmi rétegek éltek együtt Európa e régiójában, a Monarchia sajátos atmoszférájában. Számos olyan jelenség mutatkozik tehát, mely igencsak megfelelhet a posztmodern intencióknak: az autentikus középpont hiánya, az egységes értelmezés lehetetlensége, az észjárások, történelmi tudatok relativitása, eltérő „kódok”, egymást nehezen értő világok együttélése, marginális helyzetű csoportok másként-léte stb. Hozzáteve, hogy nem újonnan kialakult, Amerika-típusú konglomerátumról, hanem esetenként évezredes, önmagukat őshonosként meghatározó kultúrák találkozásáról van szó. E régió azóta persze számos tradicionális vonását elvesztette, s Fried István műhelye, örvendetes módon, épp a történeti emlékezet elfogulatlan fenntartásában érdekelt. Ezért fordul a „klasszikus modernség” témaköréhez, melynek formanyelvét sok minden összeköti napjaink legújabb fejleményeivel. Szakítva a századforduló kapcsán korábban minduntalan emlegetett „pangás”, „sivár, átmeneti kor”, „középszerűség” stb. minősítéseivel – együtt haladva a századforduló magyar irodalmának éppen napjainkban zajló újrafelfedezésével és átértékelésével (hogy e téren csak a korszak novellisztikája iránt fellobbanó érdeklődésre

utaljunk). A tárgyalásmód hermeneutikai alapvetését az előszó külön is hangsúlyozza. Úgy beszél a téma megközelítéséről, mint a Monarchia világában „ott és akkor feltáruló (bölcseleti és nyelvi) elbizonytalanodás újra előtérbe kerüléséről, immár történeti dimerzióba helyezéséről, ezáltal a múlt jelenné válásáról, illetőleg jelen és múlt kérdés-horizontjának találkozásáról”. E korszerű koncepció a dolgozatok többségén rajta hagyja a nyomait – a továbbiakban magunk is az itt megfogalmazott igények és szempontok szerint tekintenénk át a kötet tanulmányait.

Megjelenik a kötetben többek között a különböző beszédmódok, „diszkurzusszférák” érintkezésének problémaköre. Sánta Gábor például Kóbor Tamás *Budapest* című regényét interpretálja a naturalizmus kánonja felől úgy, hogy a tudományosság és a szépirodalom nyelvének szintéziskísérlését hangsúlyozza (*Kóbor Tamás Budapestje*). A regényforma és a szociográfia eszköztárának ezen együttesét *szocioregénynek* nevezi, mely – a zolai esztétikához hasonlóan – igen erősen erkölcsi töltésű is. A műnek a naturalizmuson belüli elhelyezéséhez talán tanulságos lett volna még az összevetés Bródy Sándor hasonló tematikájú *Faust orvos* című regényével. De a dolgozat mindenképpen kitűnik témájának körültekintő, alapos végiggondolásával. Kelemen Zoltán tanulmánya (*Táj vagy örökség*) Hamvas Béla életművében kutatja a Monarchia-élményt, s irodalmi tájként, valamint hagyományként egyaránt nyomaira lel benne. Ha jól értjük, a történelmi örökség premodern és modern felfogásairól van szó e kettősségben: arról, hogy a tradíció ismételtető-folytatható múltként („örökség”), avagy a kortársi látóker szeleteként („szellemi táj”), a jelen horizontjába illeszthetőnek mutatkozik-e. Az esszé beszédmódjából is merítő értekezés mindkettő együttes kifejeződésének valószínűsítésével az „episztémék” elhatárolásának relativitása mellett voksol, tagadván a mereven-dogmatikusan megállapítható választóvonalakat. A *Karnevál* című regény szöveghatárait továbbá az európai, sőt keleti (tibeti) alkotások fantasztikus sokfélesége mentén húzza meg. Persze nem ezeknek az intertextuális-parafrázáló elemeknek a kimutatása az újszerű, hanem a Monarchia-téma sajátosságaihoz való illesztésük, ilyen szempontból történő tárgyalásuk. A szakirodalomban ez az összevetés mindeddig kevésbé vizsgált oldala a Hamvas-műnek, melynek „karneváli” forgatagában Mikszáth Kálmán, Móricz Zsigmond, Szerb Antal regényhőseinek és epizódjainak megidézése mellett a Nyugat szerkesztőségét is felleli a szerző. Jól látván, hogy a paradisztikus forma mindenekelőtt a tradicionalista létszemlélet Hamvasnál gyakran hangzottatott korjellemzéséhez, a „turbához”, a megzavarodottság és önkívület „sötét korbelt” rajzához tartozik, s nem valamiféle újkori-utópikus társadalmi haladáshit nevében kelt „fanyarul és keserűen” nevetséges, groteszk-félelmetes hatást.

Wenner Éva egy szűkebb „irodalmi táj” vagy régió „génuszának” megidezésére vállalkozott a trieszti irodalom néhány vonásának felvázolásával (*A trieszti irodalom és a Monarchia irodalma*). Úgy tűnik, nemcsak arra utal, mennyi szál fűzte e város kultúráját Közép-Európa egészéhez, hanem mintha – főleg tematikus szempontból – a Monarchia szellemiségének emblematikus kifejeződését is látná benne, a „triesztiségnek” egy feltételezett középponttól való eltérései mellett. Legalábbis olyan alapvonásokban, mint a különbözőséggel való öndefiníció; a halálhoz való viszony „memento mori”-élményként való jellemzése; az a Schopenhauer- és Nietzsche-hatás, mely itt Italo Svevo regényeivel reprezentálható; a pszichoanalízis felől értelmezhető emberkép; a család, az apa-fiú viszony karkai átélése. Igen sokféle „diskurzus” felől igyekszik tehát tárgyhöz közelíteni a szerző. S e különböző narratívák alaposabb megkülönböztetése, az áttevődések sze-

mantikájának részletesebb vizsgálata további eredményeket hozhat a tematikus kiindulású elemzések után.

Péter László írása a „klasszikus modernség”–„avantgárd modernség” viszonyához nyújt adalékokat a kötetben, az expresszionizmus beszédmódjának nyomait kutatván Juhász Gyula lírájában, a költő bécsi útjai kapcsán (*Juhász Gyula Bécsben*). A tanulmány szerzője az alkotó egyéniség szuverenitás-elvével veti össze a merőben formainak látott megújulások lehetőségeit, s Juhász Gyula „szabad verseiben” az előbbi dominanciáját hangsúlyozza. Vagyis az avantgárd vonásokat a klasszikus modernség esztétikájához képest, onnan kiindulva értelmezi, mely eljárását ez utóbbi tradíció hívei nyilván jobb néven veszik, mint az avantgárdhoz vonzódók. De tudjuk, létezik olyan harmadik látásmód is, mely a klasszikus és az avantgárd modernséget ugyanazon „paradigmák” szerint értelmezi, ilyen szempontból egymás variációjának tartván a kettőt. Péter László értekezése ezzel szemben a szerzői egyéniség elvére is támaszkodva tartja meg a fentebbi véleményét e relációban.

Egy-egy motívum, toposz, képi alakzat korszakbeli előfordulásával foglalkozik Szabari Antónia és Plugor Magor írása. Szabari Antónia az „elbizonytalanítás retorikájának” posztmodern elemzési szempontjait is megkockáztatja – meggyőző érveléssel – Krúdy Gyula *Szindbád elmegy deszkát árulni* című novelláját tárgyalva (*A fa mint társ- és hiánypótló*). A megszemélyesítés alakzatát a fa-motívum kapcsán – a költői képeket dekonstruáló eljárásokhoz hasonlóan – retorikailag értelmezi. Arra a következtetésre jut, hogy „a fa paradox szerepe az, hogy míg egyfelől Szindbádnak szüksége van rá, mint olyan megszemélyesített társra, amely elkerülhetetlen veszteségeiért pótolja, addig másfelől maga a fa rója ki rá azokat a veszteségeket, amelyeket pótol és kompenzál”. S ez az ellentmondásosság bizonytalanítja el a szövegjelentéseket, mely fogás részmozzanatai Szabari Antónia olvasatában igen érzékeny megfigyelések sorával tárulnak elénk. Plugor Magor *Akaszttottak Liviu Rebreanu regényében* című dolgozata egy nálunk kevésbé olvasott szerző művei iránt kelti fel az érdeklődést, ismertetvén az *Akaszttottak erdeje* című regény mellett a román író pályájának néhány fontos állomását. Végül dokumentumokat is közöl Rebreanunak a frontról küldött leveleiből. Látható, hogy Plugor Magor a történelmi helyzetnek és az életrajzi mozzanatoknak befolyásoló szerepét vonja be elsősorban az elemzésbe, mely így kevésbé a tárgyalt mű formai alakításának összetettségére, mint annak egy vetületére, a történelmi tematika megjelenítésére összpontosít. A kötetben, láttuk, másutt is fellelhetők e szemlélet nyomai, melynek érvényesülése talán itt a legfeltűnőbb – bizonyára azért, mivel itt merül fel leginkább a megismertetés öröme mellett annak kényszere is. S e ponton jegyeznék meg a könyv legtöbb írásának azon tulajdonságát, hogy – különböző mértékkel – egyszerre kötődnek az irodalomtudomány korábbi állapotához és napjaink legújabb törekvéseihez. Azaz a történelmi objektivitás háttér-felfogása, a „szerző elve”, a szövegjelentés alkotói meghatározottságának olykori tételezése stb. mellett ott munkál a témáknak értésmódként, a szövegnek nyelvi alakításként elfogadott, a recepció aktivitását is figyelembe vevő szempontja. A fiatal szerzőknél tehát jól megfigyelhető annak a tendenciának az érvényesülése, amelyet manapság az irodalomtudományi beszédmód átalakulásaként jellemeznek. Elismerésként mondanánk mindent, fontosnak tartván a tudományos műhelyek permanens formálódásának kifejeződését, hiszen a forrongó, eklektikusabb megoldások is jelentős tanulságokkal járhatnak.

S hogy az átalakulás mit eredményezhet, milyen értékek felé tart, azt azok a tanulmányok sejtetik, melyek immár teljesen tudatosan élnek az újabb „beszédmód” eszköz-

tárával. S bár tökéletesen átlátják történetiségének komponenseit, mégsem pusztán divatjelenséget érzékelnek benne, hanem kiaknázzák korszerűségének távlatait és gazdagságát. Fried István két munkájáról van szó: *Álom-Bécs Márai Sándor Szindbád hazamegy című regényében*, és *Álom, álomszerűség Kafka regényeiben*. A szerzőnek korábbi publikációi Márairól és Kafkáról ismertek a kutatók előtt – ezek fényében még inkább érdeklődésre tarthat számot a két író életművének újabb, egyaránt az álom-formát hangsúlyozó megközelítése. Az előbbiben a Márai-regény többretegű jelentésstruktúrája kapcsán olvashatunk igen érdekes meglátásokat mindarról, ahogy a stílusimitáció, a paródia és az irónia eszköztára elegyedik az idézet, a romantikusan retorizált előadásmód formáival, „jeleket hagyván” egy immár álomszerűen megidézett, letűnt világról. Fried István arra figyel fel, hogyan fakad a Márai nevéhez kötött implicit szerző nosztalgiaja egy másik szöveg felől „kiolvasható” időélményből, hogyan válik e temporalitás a Krúdy-jelenség „magánmitológiáját” átpoetizáló világtértelemezéssé. A hermeneutikai szándék nyilvánvaló: szövegek olyan párbeszédéről esik szó, melyeknek mindegyike „nyomot” hagy a másikon, valamint azon a közös, „nagy elbeszélésen”, mely a Monarchiára való emlékezés „édes létéről” vall. S a szerző gazdag szempontrendszerrel bizonyítja, hogy a múlt felidézése itt sem valamiféle közvetlen „valóság”-referencia révén lehetséges, hanem olyan formai-nyelvi gesztusok révén, melyekből kiemeljük a fikcionalitás maszk-játékait, az intertextualitásnak álcázott autotextualitás (önidézet) áttűnéseit, az egyes Krúdy-motívumok kontextusára hol az újjáteremtés, hol a rekonstruálás relatívumaival reagáló művészi alakítást. Ezek nyomán pedig nemcsak a Márai-regény „álomszerűségét” érhetjük tetten, de a hasonlóképp poetizált epikai alkotások újszerű vizsgálatához is ösztönzéseket nyerünk. A Kafka-tanulmány pedig éppen arra nyújt példát, hogyan szintetizálható az irodalomtudományi beszédmódban több különböző – vallástörténeti, pszichológiai, poétikai – megközelítés, hogyan hozhatók együttes játékba a mondott „diszkurzusbeli” eltérések. A szerző Freudnak abból a megállapításából indul ki, mely az álmat egy palimpszesztushoz hasonlítja – ahogy a posztmodern elméletek a szövegek mögött keresik a másik, elfelejtett, előző szöveget. Hozzátehetnénk – Paul Ricoeur szellemében –, hogy az álom természetesen sohasem közvetlen tapasztalatként, hanem elbeszél formában jelenik meg: még a pszichoanalitikusnak is szöveggel (tehát egyfajta interpretációval) van dolga, s nem magával az élménnyel. S a tanulmány mintha éppen e megfontolást követve haladna tovább: az „álomanyag” elbeszélését nem az álom „önmagában vett” tapasztalatának megragadásaként, hanem eleve interpretációként fogja fel. Így létesít kapcsolatot álom és fikció között, s alapozza meg a mitopoétikai elemek beépítését, melyek Kafkánál fontos összetevői az abszurd világkép kibontakozásának – például a helyzetek és a személyek fölcserélhetősége tekintetében. Tehát Fried István sem hárítja el a módszert, hogy a szép-irodalmi szövegeket olykor „palimpszesztusként” kezelje – de nem elsősorban a dekonstrukció, sokkal inkább a hermeneutika látásmódján belül. Vagyis a mögöttes írást, a háttér és a környezet „szöveg univerzumát” az adott mű „felhívásait” követve nyomonzza. Olyan dialógus egyik szólamaként fogja fel az olvasást, mely az értelmezés interakcionalitásában tárhatja fel az irodalmi alkotás leggazdagabb jelentéstávlatait. E dolgozat is tanúbizonyosságát adja annak, ahogy a Fried Istvántól már régóta megszokott fölényes filológiai tudáshoz tudományunk korszerű előfeltevéseinek számításba vétele, eredményeinek megmondolt alkalmazása társul.

A mondott szemléleti változások talán legfontosabb eredménye a kötetben, hogy a legtöbb tanulmány – láttuk, különböző mértékben – el tud mozdulni az irodalom törté-

netiségének késő pozitívista kiindulású felfogásától. Vagyis az irodalmi jelenséget nem valamely önmagában vett, eredendő, „objektív” evolúciós folyamat láncszemeként közeli meg, ahol e linearitás „tárgyilagos” feltárása lenne a kutató feladata, hanem tudomásul veszi a megértés temporalitását szöveg és olvasat kapcsolatában. A művekre vonatkozó kérdező-válaszoló attitűdje nem a jelentől elszakított múltérzékelés illúziójában, hanem a hagyomány jelenbe vezető szálainak, az értelmezés mostjával szervesen összefüggő történetiségének tapasztalatában bontakozik. Jól látván, hogy a múltnak és a jelennek e „hermeneutikai körében” válnak az irodalmi tradíció elemei olyan „eseményné”, melyben a történetiség eleven folyamata létesül és tudatosul, hogy megtárgyalásukkor valóban szóhoz jussanak – az időiségbe kerüljenek – az irodalmi múlt egykori jelenének szövegei, az alkotásoknak a mához ívelő szövegei. Örvedetesnek tartjuk e belátás egyre terjedő elfogadását – s itt mindenképpen ki kell emelnünk a tudományos műhely vezetőjének, Fried Istvánnak az érdemeit abban, hogy nemcsak utat nyit a modern kezdeményezéseknek, szem előtt tartva a korszerűség megkerülhetetlen követelményeit, hanem saját munkáival nyújt példát azok számára, akik elindulnak ezen az úton. S hogy tehetséges munkatársai ennek az útnak a különböző állomásait járják, annak színvonalas tanújelét adja a *Tegnap előtt* című kötet is.

(JATE BTK Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék, Szeged, 1994)

EISEMANN GYÖRGY

Világirodalmi Lexikon

A 19., kiegészítő kötet megjelenésével befejeződött a háború utáni magyar könyvkiadás legnagyobb méretű vállalkozása, a *Világirodalmi Lexikon* (a továbbiakban VIL; főszerkesztő: 1–11. kötet: Király István; 12–19. kötet: Szerdahelyi István). Mind terjedelmével (14 971 oldal), mind címszavainak számával (kb. 70 ezer), mind a felolelt anyag sokrétűségével felülmúlja a világ valamennyi, hasonló jellegű kiadványát. A legnagyobb és leghasználhatóbb, hasonló felépítésű külföldi kiadvány, az orosz *Kratkaja Lityeraturnaja Enciklopedyija* (a továbbiakban KLE; 1962–1975) terjedelme mintegy 4 150 oldal, 8 kötetben, és a legterjedelmesebb, de teljesen eltérő szerkezetű külföldi irodalmi lexikon, a német *Kindlers Literaturlexikon* (a továbbiakban KL; 1965–1972) is csak körülbelül 10 200 oldal terjedelmű. (E két kiadvánnyal való összehasonlításra alább visszatérünk.) Magyar nyelven a Dézsi-féle háromkötetes *Világirodalmi Lexikon* (1930–1933) volt eddig a legnagyobb szabású kiadvány ebben a műfajban.

A lexikon szerkesztését gondos előmunkálatok előzték meg. A címszavak egységes felépítése és lehetőség szerinti arányos terjedelme érdekében minden közreműködő megkapta a részletes szerkesztési szabályzatot, a belső szerkesztők pedig húsz külföldi lexikon anyagát, valamint az Országos Széchényi Könyvtár magyar könyv- és folyóirat-állományát dolgozták fel a magyar fordítások számbavétele érdekében. A szerzői címszavak felépítése a következő: 1. Szerző neve a magyar kiejtéssel és a névváltozatokkal (álnév, családi név), nem latin betűs nyelvek esetében az átírási változatokkal is; például Avicenna; *Ibn Színá*; Abu 'Ali Husain ibn 'Abd Allah *Ibn Sina*. 2. Életrajzi adatok, majd a szerző irodalmi pályaképe, a legfontosabb művek említésével és néhány szavas jellem-